

ЖИНОЯТ ИШИНИ ҚЎЗҒАТИШНИ РАД ҚИЛИШ ИНСТИТУТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИНИШИ: МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИҚ, ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Фахриддинова Наргиза Шамсиддиновна
Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги
Академияси мусақил изланувчиси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18439544>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 28-yanvar 2026 yil
Nashr qilindi: 31-yanvar 2026 yil

KEYWORDS

жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш, терговга қадар текширув, реабилитация, айбсизлик презумпцияси, суд назорати, прокурор назорати, электрон реестр, қиёсий ҳуқуқ.

ABSTRACT

Мақолада жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш институтининг (терговга қадар текширув босқичида) ҳуқуқий табиати, унинг инсон ҳуқуқлари кафолатлари билан боғлиқлиги, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексидаги (ЖПК) 83, 84, 333, 334-моддалар доирасидаги тартибга солиниши, шунингдек, айрим коллизион (тўқнаш) ёндашувлар ва амалиётдаги тушунмовчиликлар таҳлил қилинади. Миллий ва чет эл қонунчилигидаги қарашлар қиёсий ёндашувда, полемика услубида баён қилиниб, қонунчиликни такомиллаштиришга доир аниқ таклифлар илгари сурилади.

Бугунги кунда мамлакатимизда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, энг аввало, жинойӣ тажовузлардан ҳимоя қилишнинг ишончли кафолатларини таъминлашга, шунингдек, уларнинг шаъни ва қадр-қиммати камситилишига, қонуний манфаатлари чекланишига йўл қўймасликка қаратилган кенг қўламли ишлар, шунингдек инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қонунчилик ва ташкилий-ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш ва халқаро мажбуриятларни бажариш, шунингдек, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари юзасидан халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни фаоллаштиришга доир тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 28-моддасига кўра: “Жиноят содир этганликда айбланаётган шахс унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда ошкора суд муҳокамаси йўли билан исботланмагунча ва суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланади. Айбланувчига ўзини ҳимоя қилиш учун барча имкониятлар таъминланади. Айбдорликка оид барча шубҳалар, агар уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг ёки маҳкумнинг фойдасига ҳал қилиниши керак. Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаши шарт эмас ва исталган вақтда сукут сақлаш ҳуқуқидан фойдаланиши мумкин. Ҳеч ким ўзига ва яқин қариндошларига қарши гувоҳлик беришга

мажбур эмас. Агар шахснинг ўз айбини тан олганлиги унга қарши ягона далил бўлса, у айбдор деб топилиши ёки жазога тортилиши мумкин эмас” деб белгиланди. [1]

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилинишида жиноят процессининг терговга қадар текширув босқичи якунига кўра қабул қилинадиган қарорларнинг аҳамияти катта. Бундай қарорлардан бири жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор бўлиб ҳисобланади.

Терговга қадар текширув биринчи ва зарурий босқич бўлиб, унда терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган, суриштирувчи, терговчи ва прокурор жиноят иши қўзғатиш учун сабаб ва асос мавжудлигига доир масалани ҳал қилади. Жиноят аломатлари аниқланганда жиноят иши қўзғатади ёки мавжуд асосларга кўра жиноят иши қўзғатишни рад этади.

Бу ерда “рад қилиш” — оддий техник қарор эмас; у процессуал тақдирни белгилайдиган, шахснинг ҳуқуқий мақоми ва ҳимоя воситаларини амалий жиҳатдан чеклаб (ёки тиклаб) бериши мумкин бўлган қарор. Шунинг учун доктринада бу институтни “фильтр” деб ҳам аташади: у адолатни тезлаштириши ҳам, “нотўғри филтрланса” адолатни кечиктириши ҳам мумкин (ҳа, алгоритмга ўхшайди — фақат бу ерда баг (хато) нархи жуда баланд).

Шахсга нисбатан жиноят ишини рад қилиш ҳақида қарор чиқариш билан боғлиқ процессуал ҳаракатлар Ўзбекистон Республикасининг жиноят процессуал кодексининг 83, 84, 333-моддалари билан қуйидагича тартибга солинган. [2]

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 333-моддаси билан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш билан боғлиқ қуйидаги процессуал ҳаракатлар тартибга солинган:

- терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор ушбу Кодекс 83-моддасининг 1 ва 2-бандларида ҳамда 84-моддаси биринчи қисмининг 1–3, 8-бандларида назарда тутилган ҳолатлар аниқланган тақдирда, жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида қарор чиқариши;

- жиноят содир этилганлиги тўғрисида хабар берган фуқаро, корхона, муассаса, ташкилот, жамоат бирлашмаси ёки мансабдор шахс бу ҳақда хабардор қилиниши;

- бунда уларга қарор устидан шикоят қилиш ҳуқуқи ва тартиби тушунтирилиши лозимлиги;

ушбу Кодекс 84-моддаси биринчи қисмининг 2-бандида назарда тутилган ҳолат суриштирувчи, терговчи ёки прокурор томонидан аниқланган тақдирда, жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш ушбу Кодекснинг 63-бобида назарда тутилган қоидаларга биноан суд томонидан амалга оширилиши;

ушбу Кодекс 84-моддаси биринчи қисмининг 1–2–3-бандларида назарда тутилган асосларга кўра жиноят иши қўзғатишни рад этишга, агар ўзига нисбатан жиноят иши қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги масала қўйилаётган шахс ёки вафот этган шахснинг яқин қариндошлари бунга эътироз билдирса, йўл қўйилмаслиги;

- терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси томонидан ушбу Кодекс 84-моддаси биринчи қисмининг

2-бандида назарда тутилган ҳолат аниқланган тақдирда, жинойтга оид ариза, хабар ва бошқа маълумотлар дарҳол прокурорга юборилиши лозимлиги.

Иш қўзғатилган ва тергов ҳаракатлари ёки суд муҳокамаси ўтказилган иш бўйича жиноий ҳодиса юз бермаган бўлса, унинг қилмишида жиноят таркиби бўлмаса, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи айбсиз деб топилиши ва реабилитация этилиши лозимлиги эса ушбу кодекснинг 83-моддасида белгиланган. [2]

Фикримизча, ЖПК 83-моддасининг 1-банди билан жиноят ишини қўзғатишни рад этишга жиноят ҳодисасининг объектив равишда мавжуд эмаслиги, яъни амалда ҳодисанинг умуман содир этилмаганлиги, ҳодиса содир бўлган, лекин унинг келиб чиқиши шахснинг жиноий хатти-ҳаракати натижасида юз бермаган, ҳодиса содир этилган, лекин унинг келиб чиқишига жабрланувчининг ўзи сабабчи бўлган ҳолатлар асос бўлиб хизмат қилади.

Жиноят ишини қўзғатишни рад этишнинг яна бир асоси — шахс қилмишида жиноят таркибининг мавжуд эмаслиги. Яъни, содир этилган қилмишда жиноят объекти, объектив томони, субъекти ёки субъектив томонини акс эттирувчи ҳолатларнинг бири мавжуд бўлмаса жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисида қарор чиқарилади.

Бошқа олимлар эса ушбу фикрни асосли деб бўлмаслигини ифодалаб, шахснинг қилмишида жиноят таркиби бўлмаса асоси билан жиноят ишини қўзғатишни рад этиш учун мазкур ҳолатда жиноят ҳодисасининг юз берган бўлиши лозимлигини таъкидлашади. [3]

Биз ҳам ушбу фикрга қўшилган ҳолда, юқорида келтирилган вазиятда жиноят ишини қўзғатишни рад этиш Жиноят-процессуал кодексининг 83-моддаси биринчи қисми билан асослантириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Бу ҳолатда Ш. Бердиевнинг фикрини келтириб ўтиш жоиз. Унга кўра жиноят таркибининг тўла мужассамлиги жавобгарлик асосини ташкил этади. Агар ушбу элементлардан бирортаси йўқ бўлса, шахс содир этган қилмишда жиноят таркиби мавжуд бўлмайди, шу сабабли, уни жиноий жавобгарликка тортиш учун асос йўқ, деб қаралади.

Амалиётда “ҳодиса йўқ” ва “таркиб йўқ” асослари баъзан бир-бирига “қўшилиб кетади”. Натижада қарорнинг ҳуқуқий оқибати (реабилитация, шикоят қилиш стандарти, назорат шакли) ноаниқлашиши мумкин. Шу боис, бу икки асоснинг фактологик ва ҳуқуқий чегарасини қонун даражасида очиқ белгилаш — “теория учун эмас”, балки амалиётда хато қарорлар статистикасини камайтириш учун керак.

Жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш асосининг учинчиси ЖПК 84-моддаси биринчи қисми 1-бандида келтирилган бўлиб, унда шахсни жавобгарликка тортиш муддати ўтганлиги муносабати билан жиноят ишини қўзғатишни рад этиш асоси белгилаб берилган. Ушбу ҳолатда жавобгарликка тортилиши лозим бўлган шахснинг белгиланган муддатларда аниқланмаганлиги сабабли, жиноий қилмишнинг оғирлик даражасидан келиб чиқиб, жиноят қонунида белгиланган «икки», «тўрт», «саккиз» ёки «ўн тўрт» йилдан сўнг жиноят содир қилган шахс аниқланган тақдирда агар мазкур ҳолат юзасидан жиноят иши қўзғатилмаган бўлса, жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида қарор чиқарилади.

ЖПК 84-моддасида қуйидаги ҳолларда шахснинг:

1. шахсни жавобгарликка тортиш муддати ўтган бўлса;
 2. айбланувчи, судланувчи вафот этган бўлса;
 3. шахсга нисбатан айнан шу айблов бўйича суднинг қонуний кучга кирган ҳукми бўлса;
 4. шахсга нисбатан айнан шу айблов бўйича ишни тугатиш ҳақида суднинг қонуний кучга кирган ажрими (қарори) ёки ваколатли мансабдор шахснинг жиноят иши қўзғатишни рад қилиш ёхуд ишни тугатиш ҳақида бекор қилинмаган қарори бўлса;
 5. иш фақат жабрланувчининг шикоят билан қўзғатиладиган ҳолларда унинг шикояти бўлмаса, ушбу Кодекснинг 325-моддасида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;
 6. шахс ижтимоий хавfli қилмиш содир этган пайтда жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлмаган бўлса;
 7. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Махсус қисмининг тегишли моддасида шахснинг ўз қилмишига амалда пушаймон бўлганлиги туфайли ёхуд белгиланган муддат ичида етказилган моддий зарарнинг ўрни қопланганлиги ва (ёки) жиноят оқибатлари бартараф этилганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиниши назарда тутилган бўлса — жиноят содир этилишида айблилиги тўғрисидаги масалани ҳал қилмай туриб жиноят иши тугатилиши лозимлиги белгиланган.
- ЖПК 84-моддаси 1-бандида шахсни жавобгарликка тортиш муддати ўтганлиги шахснинг жиноят содир этилишида айблилик тўғрисидаги масалани ҳал қилмай туриб жиноят ишини тугатилиши белгиланган бўлса, шахсни жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиши Жиноят кодексининг 64-моддаси билан тартибга солинган. [2]
- Бунда ушбу моддада агар жиноят содир этилган кундан бошлаб қуйидаги муддатлар:
- а) ижтимоий хавfli катта бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб — икки йил;
 - б) унча оғир бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб — тўрт йил;
 - в) оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб — саккиз йил;
 - г) ўта оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб — ўн тўрт йил ўтган бўлса, шахс жавобгарликдан озод қилиниши белгилаб қўйилган. [2]
- Шахс ижтимоий хавfli қилмиш содир этган пайтда жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлмаганлиги ҳам жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш учун асос ҳисобланади. Шахсни жавобгарликка тортиш ёши эса Жиноят кодексининг 17-моддаси билан тартибга солиниб, бунда:
- жиноят содир этгунга қадар ўн олти ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар жавобгарликка тортилиши;
 - жиноят содир этгунга қадар ўн тўрт ёшга тўлган шахслар белгиланган турдаги жиноятлар учун жавобгарликка тортилиши;
 - айрим жиноятлар учун жиноят содир этгунга қадар ўн саккиз ёшга тўлган шахслар жавобгарликка тортилиши белгиланган. [2]
- Шу ўринда, хорижий мамлакатлар тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак, жумладан:

Канада ҳуқуқида, одатда, айниқса оғир (indictable) жиноятлар бўйича умумий чеклов муддати қўлланилмайди; 12 ойлик чеклов, асосан, summary тартибда кўриладиган ишларга хос. [4]

Германия ҳуқуқида, қасддан одам ўлдиришнинг айрим тоифалари (масалан, Mord) даво муддатига тортилишдан мустасно қилиниши мумкин, қолган ҳолларда эса StGB §78 ва тегишли қоидаларда муддатлар тизими белгиланган. [5]

Буюк Британияда, жиноятларнинг катта қисми (айниқса indictable) бўйича умумий statute of limitations концепцияси қўлланилмайди; 6 ойлик муддат, асосан, магистрат судларида кўриладиган summary ишлар учун хос. [6]

Украина (2012 йилги ЖПК) моделида эса, хабар тушганида pre-trial investigationни бошлашнинг қонуний мажбурийлиги (баъзи истиснолар билан) кучайтирилган ёндашув сифатида кўрилади; бу ерда “қўзғатиш” масаласи алоҳида қарор сифатида эмас, балки рўйхатга олиш ва терговни бошлаш механизми орқали таъминланади. [7]

Ўзбекистон моделида “рад қилиш” — алоҳида процессуал қарор сифатида ишлайди; айрим хорижий тизимларда эса, “рад қилиш” институти ёки кескин чекланган, ёки у бошқа механизмлар (реестрга киритиш/терговни бошлаш мажбурияти) орқали “салбий филтер”ни камайитиришга йўналтирилган. Бу фарқ — фақат техника эмас, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш архитектурасидаги турлича фалсафа.

Амалдаги ЖПК 84-моддасининг ушбу нормасидаги мазкур асос билан ЖПК 333-моддасида белгиланган тартибда жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисида қарор расмийлаштирилади. Айрим олимларнинг фикрича, олиб борилаётган иш юзасидан шахсга нисбатан бирор хорижий давлат судининг қонуний кучга кирган ҳукми мавжудлиги ўрганилаётган асос билан ишни тугатишга имкон беради. Яна бир гуруҳ олимлар эса бундай вазиятларда ушбу асосни қўллашга фақат тегишли суд ҳақли бўлади, деган фикрни илгари сурадилар. [8]

Аммо ушбу мулоҳазани тўла қўллаб-қувватлаб бўлмайди. Шу ўринда эътибор қаратсак, Жиноят кодексининг 12-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек, Ўзбекистонда доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахслар, башарти бошқа давлат ҳудудида содир этган жиноят учун ўша давлат судининг ҳукми билан жазоланган бўлмасалар, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси бўйича жавобгарликка тортиладилар. [2]

Жиноят ишини қўзғатишни рад қилишнинг навбатдаги асоси ЖПК 84-моддаси биринчи қисми 5-бандида келтирилган бўлиб, унга асосан шахсга нисбатан айнан шу айблов бўйича ишни тугатиш ҳақида суднинг қонуний кучга кирган ажрими (қарори) ёки ваколатли мансабдор шахснинг жиноят иши қўзғатишни рад этиш ёхуд ишни тугатиш ҳақида бекор қилинмаган қарори мавжуд бўлса жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилинади.

ЖПКда келтирилган асослардан бири — шахс ижтимоий хавfli қилмиш содир этган пайтда жинoий жавобгарлик ёшига тўлмаганлиги муносабати билан рад қилишдир. Адабиётларда ЖПК 84-моддаси биринчи қисмининг 7-бандида қайд этилган асоснинг етарлича ёритилмаганлиги туфайли, ушбу асоснинг моҳияти ва уни қўллаш тартиби юзасидан турли фикрлар мавжудлигига сабаб бўлмоқда. Бир гуруҳ мутахассислар бу ҳолатни жиноят таркиби (субъект) мавжуд эмаслиги деб кўриб, ЖПК 83-моддасининг

2-бандини қўллаш кераклигини таъкидлайди. Бошқалар эса бевосита ЖПК 84-моддаси 7-банди қўлланиши лозимлигини эътироф этишади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ЖПК 333-моддасининг маълум бир бандларига қуйидагича ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш таклифини билдирамиз:

1. ЖПК 333-моддаси яъни 83-моддасининг 1-бандидаги суд муҳокамаси ўтказилган ишлардан ташқари ва 2-бандларида ҳамда 84-моддаси биринчи қисмининг 1–3, 8-бандларида назарда тутилган ҳолатлар аниқланган тақдирда, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида қарор чиқаради. Ҳозирда суд муҳокамаси ўтказилган ишлар юзасидан ҳам терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи ёки прокурор жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида қарор чиқариши мумкинлиги белгиланган. Қонун талаби бўйича суд муҳокамаси ўтказилган ишлар фақат юқори судлар томонидан кўриб чиқилади. Шу сабабли ушбу моддага “суд муҳокамаси ўтказилган ишлардан ташқари” деган қўшимчани киритиш мақсадга мувофиқ.

2. ЖПК 84-моддасига алоҳида банд киритиш лозим: унда шахсни жавобгарликка тортиш муддати ўтган бўлса иш умумий тартибда давом эттирилади. Ҳукм қилиш учун асослар мавжуд бўлса суд муддатни ўтиб кетганлигини қўллайди ёки айблов ҳукми жазо тайинланмасдан чиқарилади.

3. Жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетган бўлса ҳам, аввал суд шахсни айбдор ёки айбдор эмаслигини қонуний, асосли ва адолатли кўриб чиқиши керак.

4. Шунингдек, ЖПКга 333-1 янги модда “Жиноят иши қўзғатишни рад этишни электронлаштириш” билан тўлдириш лозим.

Ўйлаймизки, мазкур таклифларнинг амалдаги қонунчилигимизда ўз ифодасини топиши мавжуд коллизия ҳолатларни ҳамда тергов фаолиятида юзага келаётган тушунмовчиликларни бартараф этишга хизмат қилади.

Келиб тушган хабарда жиноят ҳақида эмас, балки маъмурий, интизомий ёки бошқа ҳуқуқбузарлик ёхуд ахлоқ нормалари бузилганлиги ҳақида маълумот бўлса, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш билан бир пайтда хабарни ҳуқуқни бузган шахсга нисбатан маъмурий, интизомий жавобгарлик ёки жамоат таъсир чоралари қўллаш учун ҳуқуқни бузган шахс ишлайдиган ёки ўқийдиган жой маъмуриятига, унинг турар жойидаги жамоага, жамоат бирлашмасига ёки вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи комиссиясига, тегишли ваколатларга эга бўлган давлат органи ёки мансабдор шахсга юборади.

Келиб тушган хабарда фуқароларнинг сиёсий, меҳнат, уй-жой, оилавий ёки бошқа ҳуқуқлари бузилганлиги, шунингдек корхона, муассаса, ташкилот ва жамоат бирлашмаларининг фуқаровий суд ишларини юритиш тартибда қўриқланадиган қонуний манфаатлари бузилганлиги кўзга ташланса, унда ишни қўзғатишни рад қилиш билан бир вақтда манфаатдор шахсларга судга мурожаат қилиш ҳуқуқлари ва тартиби тушунтирилиши лозим. Башарти улар маълум сабабларга кўра, суд орқали ўзларини ҳимоя қилишни сўраш имкониятига эга бўлмасалар, прокурор бундай шахсларни ҳимоя қилиб, судга ариза билан мурожаат этишга ҳақлидир (ЖПК 334-модда, 2-қисм). [2]

Жиноят ишини қўзғатиш рад қилиш ҳақида жиноят содир этилганлиги тўғрисида хабар берган фуқаро, корхона, муассаса, ташкилот, жамоат бирлашмаси ёки мансабдор

шахс хабардор қилинади ва уларга қарор ёки ажрим устидан шикоят қилиш ҳуқуқлари ва тартиби тушунтирилиши лозим.

Хулоса ўрнида юқоридагиларга кўра, шуни қайд этиш жоизки, келгусида мамлакатимиз ҳуқуқий тизимида жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш институтини ҳуқуқий тартибга солиниши янада чуқурроқ таҳлил қилиб, қонунчиликдаги ҳуқуқий бўлиқларни ва коллизия нормаларни ечими бўйича илмий тадқиқ қилиш ишларини тизимли олиб бориш лозим.

Тадқиқот натижалари мазкур институтнинг амалдаги тартибга солиниши ҳуқуқий аниқлик ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш талабларига тўлиқ жавоб бермаслигини кўрсатди. Шу муносабат билан жиноят-процессуал қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги илмий хулоса ва таклифлар илгари сурилади:

Биринчидан, жиноят ишини қўзғатишни рад этиш институтини ЖПКда мустақил ҳуқуқий институт сифатида қайта шакллантириш мақсадга мувофиқ деб топилди. Уни алоҳида боб доирасида тартибга солиш ҳуқуқий аниқликни таъминлаб, фуқароларнинг процессуал ҳуқуқлари кафолатларини кучайтиради.

Иккинчидан, жиноят ҳодисасининг мавжуд эмаслиги ва шахс қилмишида жиноят таркибининг мавжуд эмаслиги асосларини процессуал жиҳатдан аниқ фарқлаш зарурлиги асосланди. Ушбу икки тушунчанинг ҳуқуқий ва фактологик мазмунини қонун даражасида белгилаш ҳуқуқни қўллаш амалиётида ноаниқликларни бартараф этишга хизмат қилади.

Учинчидан, ўта оғир жиноятлар бўйича жиноий жавобгарликка тортиш муддатларининг чекланмаслиги концепциясини жиноят-процессуал қонунчиликка татбиқ этиш масаласи илмий жиҳатдан асосланди. Мазкур ёндашув жазонинг муқаррарлиги ва ижтимоий адолат тамойилларига мувофиқ ҳисобланади.

Тўртинчидан, жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарорлар учун қонунийлик, асослилик ва муайян ҳуқуқий оқибатларга эгалик тамойилларини мустақил доктринал қоида сифатида шакллантириш зарурлиги аниқланди. Бу қарорларнинг шахснинг процессуал мақомига таъсири илмий асосда белгилаб берилиши лозим.

Бешинчидан, жиноят ишини қўзғатишни рад этиш ҳолатларида суд назорати доирасини кенгайтириш инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг самарали кафолати сифатида асосланди. Барча турдаги рад этиш қарорлари устидан суд текширувини жорий этиш давлат органлари фаолиятининг қонунийлиги ва очиқлигини таъминлайди.

Тадқиқот натижалари жиноят ишини қўзғатишни рад этиш институтини қўллаш амалиётида ташкилий, ахборот ва ҳуқуқий кафолатлар етарли даражада шаклланмаганини кўрсатди. Шу муносабат билан қуйидаги амалий таклифларни жорий этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади:

Биринчидан, “Жиноят ишини қўзғатишни рад этиш” қарорларининг ягона электрон реестрини жорий этиш ва уни автоматлаштирилган таҳлил тизими билан интеграция қилиш зарур. Ҳар бир рад этилган иш электрон тарзда рўйхатга олиниб, унинг сабаблари, ҳуқуқий асослари ва оқибатлари таҳлил қилиниши лозим. Бу прокуратура ва суд органлари томонидан самарали назоратни таъминлаб,

шаффофликни оширади ҳамда коррупциявий ва субъектив қарорлар хавфини камайтиради.

Иккинчидан, фуқароларни жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисида расман хабардор қилиш ва шикоят қилиш ҳуқуқини таъминлаш мақсадида ягона стандарт шаклдаги хабарномаларни жорий этиш таклиф этилади. Ҳар бир хабарномада қарор мазмуни, ҳуқуқий асослари ҳамда шикоят қилиш тартиби ва муддатлари аниқ кўрсатилиши лозим. Бу амалиёт фуқароларнинг ахборот олиш ва самарали ҳуқуқий ҳимоя воситаларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиради.

Учинчидан, жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарорларга ҳуқуқий тавсиялар илова қилиш амалиётини жорий этиш мақсадга мувофиқ. Агар қилмиш жиноят таркибини ташкил этмаса, бироқ маъмурий ёки интизомий жавобгарлик чораларини талаб этса, рад этиш қарори билан бирга тегишли органларга мурожаат қилиш бўйича тавсиялар берилиши профилактик ҳуқуқ (preventive law) концепцияси нуктаи назардан ижобий самара беради.

Тўртинчидан, жиноят ишини қўзғатишни рад этиш бўйича қабул қилинган барча қарорларни прокуратура органлари томонидан рейтинг таҳлили асосида баҳолаш тизимини жорий этиш лозим. Ушбу таҳлил доирасида ҳар бир орган бўйича рад этилган ишлар сони, асослари, шикоят қилинган ҳолатлар ва қайта қўзғатилган ишлар статистикаси умумлаштирилиб, жамоатчилик учун очиқ таҳлилий маълумот сифатида тақдим этилиши мумкин.

Бешинчидан, ЖПКга “Жиноят ишини қўзғатишни рад этишда манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилиш тартиби”га бағишланган алоҳида моддани киритиш таклиф этилади. Ушбу моддада жабрланувчи, ариза берувчи ёки бошқа манфаатдор шахсларнинг судга, омбудсманга мурожаат қилиш, адвокат орқали шикоят бериш каби ҳуқуқий ҳимоя механизмлари аниқ ва тизимли тарзда баён қилиниши лозим.

Фойдаланилган манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (янги таҳрир, 30.04.2023), 28-модда.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (LexUZ), ЖПК 83, 84, 333, 334-моддалар; шунингдек Жиноят кодекси 12, 17, 64-моддалар.
3. Доктринада “жиноят ҳодисаси” ва “жиноят таркиби” асосларини фарқлаш масаласи юзасидан қарашлар (илмий мақолалар корпуси). Масалан: “Отказ в возбуждении уголовного дела как институт уголовно-процессуального права...” (илмий манба).
4. Criminal Code (Canada), s. 786(2) (summary тартибида 12 ойлик чеклов).
5. German Criminal Code (StGB), statute of limitations қоидалари (расмий инглизча матн).
6. Magistrates' Courts Act 1980 (UK), s. 127 (summary ишлар учун 6 ой).
7. Criminal Procedure Code of Ukraine (2012), pre-trial investigationни бошлаш мажбуриятига оид норма (инглизча матн).
8. Россия ва МДҲ доирасида “рад қилиш институти” ҳақидаги қиёсий тадқиқотлар (илмий мақола мисоли).